

A nemzetközi egyetemi rangsoroktól az „osztályozásig”

BESZÉLGETÉS HRUBOS ILDIKÓVAL, A BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM SZOCIOLÓGIAI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI INTÉZETÉNEK TANÁRÁVAL (PROFESSOR EMERITA), A NEMZETKÖZI FELSŐOKTATÁSI KUTATÁSOK KÖZPONTJÁNAK TÁRSIGAZGATÓJÁVAL

Felsőoktatási Műhely: *Az elmúlt fél évtizedben egyre többen hivatkoznak a felsőoktatási intézmények nemzetközi összehasonlítására, rangsorolására, különböző szempontú osztályozására. Hogyan látja professzor asszony, a nemzetközi vélemények tükrében például a sanghaji rangsor használt vagy inkább ártott a felsőoktatás átalakulásának?*

Hrubos Ildikó: Azt gondolom, hogy mindenképpen használt. Mindig jó, ha vitatkozunk a témáról, hogyha ez a közbeszéd tárgya, így a szélesebb közvélemény is értesül a felsőoktatás folyamatairól. Tudományos vagy kutatói szempontból azt is előnynek tartom, hogy a viták kapcsán szükségképpen a felsőoktatás legalapvetőbb kérdéseit is érinteni kellett, azok is felszínre kerültek.

F. M.: Kicsit beszéljünk ezekről a vitákról! Nemrég megjelent írásában (Alkossunk világszínvonalú egyetemet! NFKK Műhelytanulmányok 2009. október) bemutatta a sanghaji rangsor kapcsán megfogalmazódott európai aggályokat, a témáról tartott nemzetközi konferencia főbb tanulságait. Melyek a legfontosabb kritikák és ellenérzések?

H. I.: A shanghaji rangsor vitái két forrásból erednek. Az egyik egyfajta indulat, tehát tudományon kívüli forrás, így az ilyen megnyilvánulások szakmailag nem érdemiek. A

háttérben nyilván az áll, hogy az európai egyetemek igencsak hátul szerepelnek a rangsorban, és ez meglehetősen rosszul érinti a vezetőiket. Hiszen Európában mégiscsak híres, régi és komoly teljesítményű egyetemek vannak, tehát ezt nem lehetett szó nélkül hagyni.

A másik oka a bírálatoknak az, hogy ez a fajta ranking rendkívül leegyszerűsített és egysíkú szemléletet tükröz. Igaz, hogy több dimenzióban jelöli ki a felhasznált indikátorokat és veszi fel az adatokat, viszont ezek döntően a kutatási, publikációs tevékenységet tudják mérni. Ez természetesen rendkívül fontos szempont, de olyan mértékben leszűkíti az egyetemekről alkotott értékelést, ami már tényleg kifogásolható. Ráadásul az ilyesfajta indikátorok nagyon is tudományterületektől függenek, s ez végképp nem elfogadható aránytalanságokat okoz. A szakértők elmondják, s a rangorból is jól látszik, hogy olyan egyetemnek, amelynek nincs orvosi kara vagy orvostudományi kutatási tevékenysége, úgyszólván reménytelen a helyzete, nincs esélye, hogy a toplista első részébe kerüljön. Ez a szakterület ugyanis nagy kutatási és élénk publikációs tevékenységgel rendelkezik, a többszerzős tanulmányok és a gyakori hivatkozások következtében uralja a publikációs mezőnyt. Az ilyen torzítás valóban kifogásolható, hiszen minden tudományágnak, szakterületnek meg van a sajátos helye az egyetemi világban.

Például a társadalomtudományok ebben a megmérettetésben igencsak lemaradnak, de ez mégsem vezethet ennek a tudományszaknak a leértékeléséhez.

A másik jelentős kritika a Nobel-díjasok számának kiemelt szerepeltetése, jelentős súlyozása a szempontok között. Aki valaha diákja volt egy egyetemnek, de valahol egész másutt lett Nobel-díjas, akkor vajon miért javítja az anyaegyetem pontszámát? Ebből is látszik - ez most az én olvasatom -, hogy a sanghaji rangsor nagyon objektív, de leegyszerűsített adatokat felsorakoztató rangsor, amelyeket jórészt a képernyő előtt ülve, letölthető adatok alapján állítanak össze. A készítőik - alapesetben - nem mentek ki az egyetemekhez, nem kértek, összegezték szakértői véleményeket, hanem a viszonylag egyszerűen elérhető adatokat gyűjtötték össze. Ennek megvan az előnye, mert ezek kontrollált tények, míg a szakértői véleményekben sok szubjektív elem is lehet. Gondolható, hogy egy-egy szakértő csak egyvalamihez ért, és valamely egyetemet a maga teljeségében kevésbé tud megítélni. Ez a probléma az ugyancsak híres, a *Times* magazin által közzétett rankinggel, amely viszont túl nagy hangsúlyt ad a szakértői, ilyen értelemben szubjektív véleményeknek. Mindazonáltal a sanghaji rangsor leegyszerűsítettsége előnyt is jelent, egy túlbonyolított ranking megint csak veszélyeket rejthet.

Összességében úgy látom, jó volt, hogy kibontakozott a nemzetközi rangsorok körüli vita, de ennek sem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Mint ahogyan az összes többi rangsornak sem. Fontos adalékokat, információkat hordoznak, de a hallgatókat - önmagukban - nem igazán fogják irányítani, és feltételezem, hogy a különböző alapok elosztóit sem fogják döntően befolyásolni.

F. M.: A rangsorok eredetileg nemzeti felsőoktatásokra vonatkoztak. A felsőoktatás nemzetköziesedéséről lassan negyedszázada be-

szélünk, de vajon mennyire éles a nemzetközi térben létező felsőoktatási intézmények közötti verseny? Létezik-e a verseny, amely hipotézis-ként egy nemzetközi rangsor mögött állhat?

H. I.: Nem véletlen, hogy a nemzetközi rangsorok térnyerése a 2000-es évek története. A nemzeti rangsorok már korábban léteztek, hiszen azok jól értelmezhetők voltak a hazai diákok és egyéb szereplők számára. Például a japánok már nagyon régen minden évben elkészítik az egyetemek teljes rangsorát, kizárólag egy mutató alapján: milyen pontszámmal lehetett bekerülni oda. Ez nagyon komolyan segíti a diákokat abban, hogy keressék a helyüket. Az ő felsőoktatási rendszerük olyan mértékben hierarchizált és tagolt, és olyan nagy jelentősége van annak, ki melyik egyetemre tud bekerülni - mivel a munkaerő-piaci esélyeket közvetlenül befolyásolja -, hogy ez számukra így könnyen értelmezhető. A hallgató ennek alapján értékeli saját teljesítményét, be se nyújtja jelentkezését, ha a megcélzott intézmény felvételi ponthatárát vélhetően nem fogja elérni. Inkább vár egy-két évet, addig korrepetáló, felzárkóztató tanulmányokat folytat, hogy a felvételin majd a kiválasztott egyetemre juthasson be.

A nemzetközi rangsorok akkor válnak fontossá, amikor valóban globalizálódik a felsőoktatás, és a hallgatók nagy tömegeinek áramlása nemzetközileg megindul. A 20. század első évtizedében a fejlett országokban már a felsőoktatást is elérte a demográfiai apály. Amikor már világossá válik, hogy a kiépített és felduzzasztott rendszerben a felsőoktatás már nem a túljelentkezéssel, hanem az egyre kevesebb hazai hallgató problémájával küzd, komolyan gondolni kell a külföldi hallgatók nagyobb számú felvételére. Ugyanakkor vannak feltérkévező országok, mint Kína vagy India (illetve az arab világ egy része, ahol éppen a fiatalok nagy száma okoz feszültséget), amelyeknek még nincs kellőképpen kiépített felsőoktatási rendszerük (csak nemrég kezdődött el a hallgatói

létszámexpánzió), ahonnan a hallgatók tömegei mennek szívesen külföldre tanulni. Bár az utóbbi időben ezek az országok is folyamatosan fejlesztik felsőoktatásukat, de annyira gyorsan nem képesek rá, hogy ezt a most már igen nagy fizetőképes keresletet kielégítsék. Az európai mércével nagy tömegben jelentkező, tanulni vágyó külföldi hallgatókért tehát már érdemes versenyezni, hiszen jelentős anyagi forrást jelentenek a fejlettebb régiók egyetemei számára. Tehát például ezek a hallgatók azok, akik nézetgetik a nemzetközi rangsorokat, többek között miattuk van szükség az ilyen rankingekre.

F. M.: Ha a globális mozgásokat most Európára fókuszáljuk, hogy látja, az óvatosan alakuló európai rangsor, amelyet egy tavaly lezárult európai uniós pályázat is támogat, módszertani-szakmai szempontból felveheti-e a versenyt a sanghaji vagy más nemzetközi rangsorokkal? Vagy, amolyan európai uniós módra, túlságosan bonyolult lesz és emiatt nem kommunikálható kelően erőteljesen? Miképpen érintheti ez az EU felsőoktatásának nemzetközi piacképességét?

H. I.: Az európai rangsorok mindig fokozott cizelláltságra törekszenek. A tervek szerint több dimenziót, több mutatót kívánnak bevenni. Lehetséges, hogy a túlcizelláltsága tényleg a hátránya lesz, például a nemzetközi olvasóközönség számára, de én azért örülök annak, hogy egy ilyen változat kimunkálása elindult. Ha nem válik be módszertani vagy más praktikus adatgyűjtési szempontból, akkor még mindig lehet egyszerűsíteni. Ami a kontinens felsőoktatásának nemzetközi versenyképességét illeti, természetesen adottság, hogy Európa világviszonylatban kis terület. Érdemes ugyanakkor figyelni arra, hogy a hallgatói mobilitás irányának tendenciái bizonyos változást mutatnak. Az Egyesült Államok már jól megszokott dominanciája valamelyest csökken, és az ott kieső hallgatók elsősorban Európába és Ausztráliába mennek tanulni, mi több, egyre

nő az Európába tartó amerikai hallgatók száma. Ezek persze most még csak finomabb elmozdulások a jelenleg érvényes amerikai pozícióhoz képest, de jelzik, nem reménytelen Európa helyzete, csak specialításokat kell felmutatnia. Ha Európa jól reklámozza magát, fel tudja használni az értékeit. Empirikus vizsgálatok kimutatták, hogy Európának magas a presztízse a világban: a nyugati kultúra bölcsőjének számít, s máig annak letéteményese. Sokfélesége és toleranciája miatt is vonzó. Ha egy-egy európai egyetem konkrét tudományterületeket, képzéseket tud célzottan felkínálni, például az említett országok hallgatói számára, és infrastruktúrájában is biztosítja a feltételeket, akkor számíthat a sikerre. Arak tekintetében is felveheti a versenyt Amerikával, nem beszélve az ottani bevándorlási feltételek szigorodásáról.

F. M.: Említette, hogy Európa sokszínűsége vonzó és érdekes, ugyanakkor az európai rangsor és a Bologna-folyamat mégiscsak, ha nem is a homogenizálás, de valamiféle közelítés felé mutat. Egy ilyen minden szempontból sokszínű, önálló államokat felölelő rendszerben az európai, összehasonlítható jellegű rangsortörekvések mekkora támogatottságot kapnak az egyes tagországoktól vagy felsőoktatási rendszerektől? Érezhető-e már, hogy hogyan várják, hogyan fogadják az európai egyetemi, szakértői elitek mindezt?

H. I.: Mivel az említett rangsorkészítést és eredményeit a gyakorlatban még nem ismerjük, komolyabb reakciót nem tapasztalhattunk. A kezdeményezést tekintve biztos, hogy nagyobb szimpátiával fogadják majd, mint az eddigi nemzetközi rangsorokat.

F. M.: És hogyan látja az előkészületekből, szakmai szempontból, minőségileg ígéretesnek tűnik ez a vállalkozás?

H. I.: Mindenképpen ígéretesnek. Kialakult egy szakértői elit Európában, amely ezt komolyan

gondolja. Például az egyik bázisa ennek a Leideni Egyetem, amely főleg a bibliometria, tudománymetria vonatkozásában nagyon komoly kutatásokat végzett, jelentős eredményeket ért el. Azonban én nagyobb jelentőséget tulajdonítok egy másik kérdésnek, ami ehhez logikailag mindenképpen kapcsolódik, és ez nem a rangsorolás, hanem az osztályozás. Míg a rangsor mindig hierarchikus, addig az osztályozás horizontális, elismeri, sőt értékeli és empirikusan azonosítani kívánja az egyetemek különböző misszióit.

A rangsorolásokkal szemben ugyanis a legfőbb elvi kifogás, hogy különböző típusú, küldetésű egyetemeket rangsorol, miközben relevánsabb az a szemlélet, miszerint nem egy hierarchia létezik. Miért kellene versenyeztetni egy kifejezetten kutató egyetemet egy regionális célokat szolgáló egyetemmel, főiskolával? Amikor a felsőoktatás már ekkorára nő, mint amit tapasztalhattunk, akkor az egyes intézmények szükségképpen különböző funkciókat töltenek be. Ez nyilvánvaló, a sokszínűség ebben is megnyilvánul, ezt tudatosítani kell, el kell ismerni. Ez nem a bolognai reform harmonizációs elgondolása ellenében történik, hanem azzal párhuzamosan, az intézmények szerepének felértékelődéséből adódik.

Az osztályozással kapcsolatban is elindult egy komoly projekt, lényegében már 2008-ban lezárták az előkészítést, az elméleti és módszertani megalapozást. Nagyon sok szakértői egyeztetés történt, az érdekeltek meghallgatásával munkamegbeszéléseket tartottak. Legutóbb a munkaadók körében is megvitatták a kérdést, s azok rendkívül bonyolult megoldást javasoltak. Az osztályozás, vagy ahogyan ezt emlegetik, mapping kapcsán felmerül az a kérdés, ugyanúgy, mint a rankingeknél, hogy hogyan kerülhet bele a rendszerbe a különböző érintettek véleményének megkérdezése. Nem a szakértői véleményeké, mert arra volt már példa az említett Times-rangsorban, hanem az érintettek megkérdezésére kell gondolnunk,

mint például a hallgatók véleményére, vagy a leendő munkaadók, piaci szereplők véleményére, akik más-más szempontból nézik a felsőoktatást. Vajon azok, akik finanszírozzák, vagy valamilyen módon használják a felsőoktatási eredményeket, miképpen ítélik meg, mondjuk, a kibocsátott hallgatók minőségét? Ez a shanghai rangsorból teljesen hiányzik. Hogyan értékeljük egy intézményt, amelynek ugyan szép mutatói vannak tanárai publikációs tevékenységéről, miközben hallgatói valamiért nem elégedettek a különböző szolgáltatásokkal?

Nagy kérdés tehát, hogy mi legyen a véleményekkel. Ez módszertani és praktikus szempontból is elég nagy gond. Tétélezzük fel, európai szinten (valakik?) eldöntik, hogy kérdezzék meg a hallgatókat vagy a leendő munkaadókat minden országban, minden egyetemről valamilyen sztenderdizált módon, és azt szolgáltatassák is be valamilyen adatbázisba. Mi fog történni? Bizony nehezen kivitelezhető a projekt... Nem csak azért, mert ugyan ki akarna kiállítani magáról egy nem feltétlenül pozitív képet, hanem azért is, mert ez sok pénzbe kerül. Az ilyen típusú adatgyűjtések jóval drágábbak, mint leülni a képernyő elé, és összegyűjteni az ott elérhető adatok alapján például a publikációk számát. Számptalan gyakorlati-módszertani kérdést vetnek fel a primer empirikus kutatások. Alapfeltétel egy közös európai alap, amely finanszírozza a rendszer működtetését. Rengeteg szereplőt kell megnyerni, hogy erre pénzt adjanak, és aztán meg kell találni azokat az egyetemeket, akik hajlandók vállalni a rendszerbe való belépést. Egy autonóm egyetemet ugyanis nehezen lehet rákényszeríteni, hogy adatot szolgáltatson, részt vegyen a felmérésben. Nekem az a prognózisom, hogy persze előbb-utóbb az egyetemek bele fognak menni abba, hogy az adataik bekerüljenek egy ilyen jellegű nagy adatbázisba. El fogunk érni oda, hogy aki nincs benne, az kikerül a nemzetközi figyelemből, arról azt gondolhatják az érintettek, hogy van mit takargatnia. Vagyis ez egy

szűrő lehet. Azok az egyetemek, amelyek komolyan részt vesznek a nemzetközi versenyben, be fognak lépni ebbe a mappingbe, akik pedig tartanak tőle, azok majd a hazai piacról várják továbbra is hallgatóikat. Úgy tűnik egyébként, hogy épp az európai csúcsegyletemek azok, amelyek ugyancsak nem szeretik igazán a mappinget, és azt mondják: miért törjük magukat a bekerülésért, őket anélkül is ismerik? Tény, hogy nincsenek a tömegeket érintő igazi versenyre kényszerítve. A csúcsegyletemek ki is fognak maradni, de ez nem fog gondot okozni számukra.

F. M.: Nem veszélyes ez abból a szempontból, hogy amit a tanulmányában említ is, hogy ha a legrosszabbak nem nagyon akarnak bemenni, a legjobbaknak pedig nem érdekük bemenni, akkor ez megintcsak a „közepesedés” irányába mozdítja a felsőoktatásról való gondolkodást?

H. I: Igen, ennek megvan a veszélye, de úgy vélem, a világos intézményi típusok megragadása akkor is sokat használ, ha az a 30-50, világszínvonalúnak tartott egyetem nem száll majd be ebbe a kezdeményezésbe. Ott van viszont a további 3950, amiből viszont 1000 biztosan belép és megjelenik a nemzetköz felsőoktatási szintéren zajló versenyben. A teljesen kimaradó - mondjuk közel 3000 - egyetem úgysem fogja igazán érdekelni a külföldieket.

F. M.: A közepesség ellenében hat az utóbbi 5-6 évben elindult folyamat, amely a mai napig tart: Németországban létrejött a Kiválósági Kezdeményezés, a napokban Franciaországban Sarkozy elnök úr bejelentette szándékát néhány elsőrangú francia egyetem kiemelt támogatására, amelyeket ezzel a gesztussal világszínvonalú tudományközpontokká kíván fejleszteni. Bár a magyar kutatóegyetemi törekvések anyagilag nem mérhetők ezekhez a lépésekhez, de a logikájuk mindenképpen hasonló: valószínűleg kicsit megint elmozdította a felsőoktatás-

ról való gondolkodást a kiválóság, a kiemelkedő teljesítmény, a minőség irányába a nivellálással szemben. Persze ennek egyik oka lehet a nemzetközi verseny is, amiről már beszélünk, de mindez nem erősíti a polarizálódást? Mert ha óriási forrásokat fordítanak egy-két kiemelt egyetem felfuttatására, onnantól a rangsorban elfoglalt helyük már végképp nem lesz tényező. Nem alakulhat ki feszültség a német, francia és másutt is felbukkanó jelenségek kapcsán?

H. I: Biztos, hogy máris van, és lesz is ilyen feszültség, még országon belül is, sőt elsősorban ott. A francia elnök bejelentése „otthon” okozhat igazán problémát. Hogyan lehet azt elfogadtatni az akadémiai közösséggel, az egyetemek közösségével, hogy kik jutnak a kiemelt támogatáshoz, hiszen ezek szükségképpen kevesen lesznek. Nem lesz könnyű ismét olyan mutatószámokat összeállítani, amelyek alapján dönteni lehet. Itt is hasonló a helyzet, mint a rangsorkészítésnél, nehezítve azzal, hogy még elvágólagos is, tehát vagy-vagy döntés születik. A sorrendbe állítás folytonos szemléletet tükröz, itt viszont az intézmény vagy kiválasztott kutató egyetem lesz, vagy nem lesz az. Szinte biztosra vehető, hogy rendkívüli vitákat fog kiváltani.

De egy másik probléma is felvethető. Fogadjuk el, hogy néhány kiemelt egyetembe beleteszik a többlet pénzt, hogy ott koncentrálódjon az infrastruktúra, a tudás, a teljesítmény, és kiváló kutatási eredményeik legyenek (különösen a nagyértékű, laboratóriumi műszereket igénylő területeken), s ezzel a látványos gesztussal a külföldi hallgatók számára is fokozódik majd az intézmény vonzereje. Azonban vigyázni kell, hogy ne tűnjön úgy, mintha a többi egyetemmé meg nem törődne a kormányzat, az üzleti világ, a társadalom. Az még sincs rendjén, hogy a kimaradó, egyébként a hallgatók tömegeit képző egyetemre jóval kevesebb figyelem irányul, hiszen azokat is jórészt az adófizető polgárok pénzéből tartják fenn. Milyen alapon

értékeljük le pl. azt a funkciót, hogy ezek az intézmények a regionális vagy szakági igények számára képeznek magasan kvalifikált embereket? Hiszen ezek a feladatok és alrendszerek (kisvállalkozások, közoktatás, helyi társadalmi, kulturális szolgáltatások) belátható időn belül nem kerülnek igazán a nemzetközi versenyterbe (de nem is kell feltétlenül ott lenniük), viszont a társadalom döntő többségének életminőségét meghatározzák. Ha az ehhez szerzett diploma nem tiszteletre méltó, akkor az megint csak problémát okoz, felveti a társadalmi felelősség kérdését.

Az előbbieken említett osztályozás (mapping) segíthetne ebben. Kimondhatnánk, hogy a kiemelt egyetemeken kívül vannak regionális egyetemek, amelyek feladata az, hogy régiójuk munkaerő-piaci igényeit minden képzési szinten kielégítsék. Kapcsolatba tudnak lépni

a munkaadókkal, a szakmai szervezetekkel, és igazán koncentrálhatnak a gyakorlati kérdésekre, különböző társadalmi igények kielégítésére, akár úgy is, hogy a régió kulturális központjává válnak. Vagy lehetnek olyan oktató egyetemek, főiskolák, amelyek kifejezetten a felnőttoktatásra állnak rá, ennek a küldetésnek rendelve alá egész tevékenységüket. Meg kell becsülni az ilyen típusú felsőoktatási intézményeket is. Érzékeny rendszer a felsőoktatás, ezért körültekintően kell bevezetni az olyan kezdeményezéseket, mint a kutatóegyetemi cím odaitétele. Maga a kezdeményezés egyébként alapvetően üdvözlendő, mivel általa előbb-utóbb többlet erőforrások áramlanak a nagyon alulfiznanszírozott felsőoktatási szektorba.

F. M.: Köszönöm a beszélgetést!

Az interjút készítette:
Fábri György